

Posudek na disertační práci Mgr. Jiřího Koumara „Má doplaceno a žádnému nic nedluží“. Aspekty transakce s poddanskou nemovitostí na mělnickém panství v 17. století.

Praha, FF UK, ÚČD 2010.

Práce J. Koumara patří ke skupině nepříliš početných soudobých vědeckých publikací k agrárním dějinám raného novověku, které navazují na mimořádně intenzivní studium této problematiky českou historiografií v minulosti a současně se snaží o výraznější kontakt s věcnými i metodologickými podněty zahraničního bádání, jež starší historiografie namnoze pomíjela, nebo, zejména v oblasti metodologie, sledovala přinejmenším nedůsledně. Potěšitelné je, že tyto práce jsou z větší části dílem autorů mladé a střední generace, což snad vytváří dobré předpoklady, aby kdysi preferovaný obor zcela nezanikl, jak se jednu dobu mohlo zdát.

Jádrem Koumarovy práce je studium transferu poddanské nemovitosti, vycházející z minuciózního rozboru pozemkových knih mělnického panství. Této analýze autor předradil stručnou historii panství a krátký, ale výstižný rozbor jeho geografického a ekonomického charakteru, důsledků třicetileté války a majetkové skladby mělnického venkova, čímž si vytváří dobré předpoklady pro vlastní analýzu transferu. Tu zahajuje obsáhlým a zasvěceným pojednáním o dosavadním studiu pozemkových knih u nás, přičemž právem vyzdvihuje zejména monografii Vl. Procházky a metodické podněty, s nimiž přišli současní moravští historici v čele s Bronislavem Chocholáčem. Než pak přistoupí k vlastnímu rozboru mělnických knih, věnuje jim velmi důkladný diplomatický rozbor. Zdařilý a přínosný je i jeho výklad o poddanské samosprávě a podílu této samosprávy a vrchnostenské kanceláře na vedení pozemkových knih i na (zejména v případě vrchnosti) usměrňování transakcí s poddanskými nemovitostmi. Autor tu vhodně kombinuje výsledky dosavadního bádání s fakty zjištěnými vlastním důkladným studiem praxe majetkových převodů na Mělnicku a významně prohlubuje dosavadní znalosti o fungování samosprávy (např. důkladně dokumentovaným zjištěním, že rychtáři v mělnických vsích byli vesměs vybíráni z nejzámožnějších sedláků). Zde bych však měl přece jen několik drobných připomínek.

Ve výkladu o situaci na jiných panstvích autor po mém soudu poněkud podceňuje počet dědičných, resp. svobodných rychtářů v Čechách a v souvislosti s tím i četnost konšelských knih, které byly zpravidla vedeny právě jimi. Podle autorova výkladu jakoby se dědiční rychtáři stali v raném novověku nepočtenými výjimkami, což není zcela pravda. V severní části Čech a také Moravy, stejně jako ve Slezsku, obecně v oblasti magdeburského městského práva, zůstali dědiční rychtáři relativně početní až do zrušení patrimoniální soustavy, jinde byli naopak výjimkou, a to, jak se zdá, i ve středověku. Zde bylo možno opřít se o studii J. Novotného o dědičných rychtářích na Moravě, důležitou i pro české poměry, kterou autor pominul. Ani konšelské knihy nebyly tak vzácné, jak se v práci uvádí s odkazem na Danu Štefanovou, která jejich výskyt podcenila. Máme je v Čechách dochovány v širokém pruhu od Děčína až po Broumovsko. Opatrnější bych byl při výkladu o volbě rychtáře jako jedné ze tří eventualit jeho ustanovení. Termín volit, se kterým se setkáváme v pramenech, a to nejen ve vesnickém, ale i v městském prostředí, totiž mnohdy ve skutečnosti označoval vrchnostenský akt jmenování, eventuálně vybírání z navržených kandidátů apod. Přímé doklady o volbě rychtářů poddanými máme doloženy zřídka, například u domažlických Chodů, kteří ovšem tohoto práva dosáhli koupí svobodné rychty z rukou příslušníka drobné šlechty. Větší vliv měli poddaní na volbu konšelů, jak uvádí i autor. To ovšem není nějaké novum, ale v literatuře běžně uváděný fakt. Autorův výklad o sirotčí a zádušní samosprávě pak pomíjí to, že podobně jako vedení pozemkových knih byly i tyto činnosti vystaveny v raném novověku tlaku ze strany vrchností, jež se snažily dostat je pod svou kontrolu, nebo poddaným zcela odebrat, a mnohdy toho také dosáhly (viz Kubata). Na Mělnicku zřejmě panovaly spíše „svobodnější“ poměry. Na obranu

autora je ovšem možno uvést, že praxe v Čechách byla značně rozmanitá, od panství k panství jiná, a podat nějakou souhrnnou charakteristiku je velmi obtížné.

Jádrem Koumarovy práce je kapitola třetí a čtvrtá. Třetí pojednává o různých typech transferu poddanských nemovitostí a o dynamice tohoto transferu v průběhu 17. století, charakterizuje kupce gruntů, všímá si uplatnění příbuzenských vazeb a dědické praxe. Zde autor dospívá k podobným závěrům, s jakými kdysi přišel Vl. Procházka, ovšem soustředění na jedno panství mu umožňuje jít do větší hloubky a podat mnohem diferencovanější obraz, podobně jako je tomu v monografiích D. Štefanové nebo A. Velkové. K vynikajícímu rozboru bych měl jen tři dílčí připomínky. 1) V dosavadní literatuře existuje určitý rozpor v názoru na prodej usedlosti synovi za života otce. Zatímco Dana Štefanová a H. Zeitlhofer zdůrazňují právě fakt, že šlo o prodej, a odmítají mluvit o dědictví, jak je běžné v zahraniční literatuře v souvislosti s tzv. Anerberecht, Alice Velková se přiklání spíše k tomu, že šlo o dědický převod za otcova života, který měl spíše jen formálně charakter prodeje (zejména kvůli stanovení přesné výše nároků ostatních dědiců, k němuž při této transakci došlo), a upozorňuje, že prodávající měl omezenou možnost volby kupce, danou dědickými zvyklostmi, tj. existencí tzv. předního či hlavního dědice. Autor se mlčky kloní k prvnímu řešení, nereflexuje však protiargumenty a o různosti pohledu se nezmiňuje. 2) Autor zjišťuje mimořádně vysoké ceny poddanských nemovitostí na Mělnicku, zejména pak v oblasti na levém břehu Labe (mohli bychom říci na „Podřipsku“) a bezprostředně u labského toku, a vysvětluje je jednak velikostí zdejších gruntů, jednak jejich prosperitou plynoucí z dobrého odbytu nebo z existence poddanských vinic. Zcela však pomíjí další možný důvod, a to je stavební charakter zdejších usedlostí. Jak ukázali naši historici lidové architektury, v bezlesé oblasti Slánska a Litoměřicka se již od pozdního středověku nestavělo ze dřeva, ale z opuky. Myslím, že to platí i o větší části mělnického panství. Alespoň na mapách stabilního katastru jsou vsi u Labe a pod Řípem celé z nespalného materiálu, zatímco vsi kolem Vysoké z velké části dřevěné (ostatně ještě dnes). Nabízí se proto otázka po vztahu ceny a stavebního materiálu budov. 3) V návaznosti na V. Procházku, B. Chocholáče a další autory Mgr. Koumar připouští (s. 208) možnost tzv. černých cen, tj. prodejů za vyšší než odhadní cenu (udávanou v PK). Bylo by ovšem třeba dodat, jaký smysl taková černá cena měla, když autor na jiném místě uvádí, že se z prodeje neplatila nějaká dávka vymezená procentem ceny (laudemium), jako tomu bylo v jiných zemích.

Ve čtvrté kapitole se autor zabývá, jak již bylo řečeno, cenami poddanských nemovitostí, jejich utvářením a vývojem. Ceny přitom nezkoumá samoúčelně, ale jako důležitý indikátor hospodářské prosperity. V návaznosti na podněty Bronislava Chocholáče se mu podařilo uspokojivě zvládnout jeden technický problém, před kterým kapitulovala řada autorů, totiž jak uchopit celkový cenový vývoj při značně velkých individuálních rozdílech mezi jednotlivými usedlostmi, danými různou rozlohou pozemků, vybavením usedlosti inventářem, stavem budov atd. Z jeho analýzy jasně vyplývá řada cenných závěrů: „živnostnický“ postoj poddaných k hospodaření na usedlosti, projevující se zejména jejich častými prodeji a směňami, velmi dobré postavení poddaných počátkem 17. století, které jim dovolovalo při rostoucích cenách snadné splácení cen koupených nemovitostí, resp. na nich váznoucích dědických nároků, podstatné zhoršení ekonomické situace poddaných zejména ve třetí čtvrtině 17. století, projevující se poklesem cen na minimum, váznutím splátek, obtížným osazováním poustek, častým zbháním. Poněkud mne tu udivuje, že v oblasti známé výskytem četných tajných nekatolíků našel jen velmi málo dokladů o zbháním motivovaném nábožensky, ale snad opravdu neexistují.

Další mé poznámky se již týkají jen drobností. Poněkud mne udivuje, proč autor nedovedl svou práci až k fasím tereziánského katastru, které by mu umožnily podstatně prohloubit ekonomicko-sociální charakteristiku panství, a proč nevyužil ve své práci farních matrik, s jejichž pomocí by mohl důkladněji osvětlit, zda se i na Mělnicku předávaly usedlosti nejmladšímu synovi. V této souvislosti upozorňuji na drobné nedopatření na s. 156. Autor tu tvrdí, že

zásada, že dědí nejmladší syn, se v Čechách stala pravidlem až v době josefínské, ač pravdou je pravý opak. Odvolává se přitom na mou studii Das bäuerliche Erbrecht, kde ale nic podobného není uvedeno. Název tabulek bych vytkl, že jsou až příliš obecné, např. na str. 210 se uvádí vývoj ceny poddanské nemovitosti, ale v tabulce není uvedeno v jakých jednotkách. Čtenář se to sice dozví z textu, ale podle zásad statistiky by to mělo být i v tabulce. Někdy jde tato úspornost až na hranice srozumitelnosti, např. v tab. 41 čtenář musí dlouho luštit, k čemu se vlastně udávané údaje vztahují. Jinak bych uvedl k textu ještě dvě drobné připomínky: Autor často používá termín perkrechtní vinice, ale nikde jej důkladně nevysvětluje, ač lze předpokládat, že většině čtenářů bude neznámý. A zápis citovaný na s. 49 podle mne nelze interpretovat jako doklad semenářství, ale pouhého pěstování cibule a česneku za účelem prodeje do Prahy (kam se z této oblasti cibule dodává dodnes).

Celkově bych Koumarovu práci označil za velmi zdařilou. Autor dokonale zvládl starší českou literaturu k předmětu svého výzkumu, výborně se v ní orientuje, a to jak pokud jde o její materii, tak i o její metodické podněty. (Z titulů, k nimž mohl s užitkem přihlídnout, bych uvedl vedle výše zmíněné práce J. Novotného ještě Kiliánovu monografii o Mělníce za třicetileté války a sborník z nedávné mělnické konference o dějinách vinařství, edice vrchnostenských úředníků z okolí bylo možno rozšířit i o Hrdličkova Mařana Bohdanečského, ale to je snad opravdu vše). Seznámil se i s významnějšími pracemi zahraničními, byť jen v úzkém výběru. V tom vidím jedinou vážnější slabinu práce. Je totiž škoda, že autor nezařadil výsledky svého výzkumu do širších souvislostí současných nebo nedávných debat o agrárním charakteru oblasti „východně od Labe“ a místě Čech v ní, počínaje Brennerovou debatou, přes studie Meltonovy, Jana Peterse a jeho spolupracovníků, ale i Markuse Cermana, Dany Štefanové, Hermanna Zeitlhofera a dalších, neboť získaný materiál, ukazující konkrétní možnosti poddaného při dispozici s nemovitostí a pravomoci vesnické samosprávy, mu k tomu dával jedinečnou příležitost. Přitom základní informaci o těchto debatách lze získat poměrně snadno jak ze starších prací J. Čechury, tak z poslední monografie D. Štefanové. Stejně lze litovat, že jen zprostředkovaně a nepříliš hluboce přihlédl k současným diskusím o vztahu mezi typologií evropské rodiny a dědickými systémy, zejména k dosti zjednodušující německé diskusi o tzv. Anerberecht a jeho populačních důsledcích, ale i k pracím Kaserovým nebo Mitterauerovým.

Tento nedostatek (ostatní výtky se vesměs týkají jen drobností, které nijak nesnižují kvalitu práce) je ovšem vyvažován řadou předností Koumarovy disertace. Je to práce neobyčejně fundovaná solidním dlouhodobým pramenným výzkumem a pečlivě zpracovanými statistickými daty, poučená, promyšlená, autorovy závěry jsou vždy podložené, někdy až zbytečně skromné. Autor dokonale zvládá historicko-právní terminologii a historicko-právní myšlení, přitom ale nikde zbytečně a bezdůvodně neteoretizuje jen proto, aby dokázal „vědeckost“ své práce, jak se stává dnes módou. K svému předmětu přistupuje s důkladným nadhledem, hojně využívaná statistická data nejsou u něho zařazována samoúčelně, ale vždy s jasným cílem. Ač jde o práci nabitou kvantitativními údaji, čte se dobře, autor věnoval její jazykové podobě značné úsilí. Jen výjimečně se mu některé formulace nepovedly a působí neústrojně: *v podstatě zcela úplně odpovídají* - s. 35, *velmi základní a stručný* - s. 77, *úlohu představitelů představila řada badatelů* - s. 86), občas se mu neshoduje substantivum s přívlastkem, což se stává běžně při vylepšování počítačového textu, poněkud větší péče mohla být věnována interpunkci. Ale to jsou opravdu jen drobnosti.

Celkově považuji Koumarovu práci za velmi zdařilou. Jsem přesvědčen, že plně dostala nárokům na disertační práci k získání titulu PhD. a jednoznačně ji doporučuji k obhajobě.

V Praze 4. června 2010.

Prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.